

اثر کم آبیاری در دوره زایشی بر کارایی مصرف آب و تحمل خشکی ارقام جدید آفتابگردان

مصطفی کریمی کاخکی و علی سپهری^{*۱}

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۷/۸/۳۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۸/۱/۱۸)

چکیده

به منظور بررسی اثر کم آبیاری در مرحله زایشی بر کارایی مصرف آب و تحمل خشکی ارقام آفتابگردان، آزمایشی به صورت کرت‌های خرد شده در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار در مزرعه پژوهشی دانشگاه بوعلی سینا همدان در سال ۱۳۸۶ انجام گرفت. آبیاری در ۶ سطح شامل: آبیاری کامل (شاهد)، کم آبیاری با قطع آبیاری در مرحله غنچه‌دهی، قطع آبیاری در مرحله گل‌دهی، قطع آبیاری در مرحله دانه‌بندی، قطع آبیاری در مراحل غنچه‌دهی و دانه‌بندی و قطع آبیاری در مراحل گل‌دهی و دانه‌بندی بود. از ۴ هیبرید آفتابگردان شامل آذرگل، آلتار، آلیسون و یوروفلور استفاده شد. عملکرد بیولوژیک، عملکرد اقتصادی، شاخص برداشت، مقدار آب مصرفی، کارایی مصرف آب و شاخص‌های مقاومت به خشکی اندازه‌گیری و محاسبه شد. نتایج نشان داد بیشترین عملکرد بیولوژیک (۱۱۶۸۱/۷ کیلوگرم در هکتار)، عملکرد اقتصادی (۴۸۵۴/۰ کیلوگرم در هکتار) و شاخص برداشت (۴۲ درصد) با آبیاری کامل و پس از آن با کم آبیاری در مرحله دانه‌بندی به دست آمد. در بین ارقام، رقم یوروفلور با عملکرد بیولوژیک معادل ۱۰۱۲۷/۱ کیلوگرم در هکتار، عملکرد اقتصادی معادل ۴۰۸۱/۵ کیلوگرم در هکتار و شاخص برداشت ۴۰ درصد بیشترین مقادیر را به خود اختصاص داد. بیشترین کارایی مصرف آب با دوبار قطع آبیاری در مراحل گل‌دهی و دانه‌بندی و سپس قطع آبیاری در مرحله دانه‌بندی (به ترتیب با ۱/۰۹ و ۰/۹۶ کیلوگرم در مترمکعب) به دست آمد. هم‌چنین رقم آلتار و پس از آن یوروفلور به ترتیب با ۱/۰۱ و ۰/۹۴ کیلوگرم در مترمکعب دارای بالاترین کارایی مصرف آب در بین ارقام بودند. رقم یوروفلور به‌عنوان متحمل‌ترین رقم شناسایی و کارایی شاخص تحمل به تنش و شاخص متوسط بهره‌وری در شناسایی ارقام متحمل به خشکی که هم در شرایط تنش و هم بدون تنش کمبود آب دارای عملکرد بالایی باشند، مورد تأیید قرار گرفت. در مجموع، کم آبیاری در مرحله دانه‌بندی کمترین اثر منفی را بر عملکرد و شاخص برداشت داشته و از نظر کارایی مصرف آب نیز مناسب بود. هم‌چنین رقم یوروفلور ضمن دارا بودن بالاترین عملکرد، تحمل خشکی و شاخص برداشت از کارایی مصرف آب مناسبی برخوردار بود.

واژه‌های کلیدی: آفتابگردان، کارایی مصرف آب، تحمل خشکی، کم آبیاری

۱. به ترتیب دانشجوی سابق کارشناسی ارشد و استادیار زراعت و اصلاح نباتات، دانشکده کشاورزی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان

*: مسئول مکاتبات، پست الکترونیکی: sepehri110@yahoo.com

مقدمه

کشاورزی پایدار بدون استفاده بهینه از منابع آب میسر نخواهد شد. کشور ایران دارای آب و هوای خشک و نیمه خشک و اراضی مستعد کشاورزی زیادی است. حدود ۹۳/۵ درصد آب استحصالی از منابع سطحی و زیرزمینی کشور در بخش کشاورزی مصرف می شود و در عین حال کمبود آب عامل اصلی محدودکننده تولید است (۹). در این راستا کم آبیاری (Deficit irrigation) با صرفه جویی در مصرف آب می تواند به عنوان یک راهکار سودمند در وضعیت محدودیت آب و با هدف حداکثر استفاده از واحد حجم آب مصرفی، مطرح شود. با کم آبیاری به طور آگاهانه به گیاه اجازه داده می شود با دریافت آب کمتر از نیاز، محصول خود را کاهش دهد (۱۸). هر چند به اعتقاد گوکسوی و همکاران (۲۴) قبل از شروع فعالیت زراعی اثرات کم آبیاری بر عملکرد و کیفیت گیاه باید به دقت مورد بررسی قرار گیرد.

گیاهانی که برای کم آبیاری انتخاب می شوند بایستی مقاوم به تنش آبی باشند (۲). آفتابگردان (*Helianthus annuus* L.) به عنوان یکی از چهار گیاه مهم زراعی تأمین کننده روغن و پروتئین (۱) و (۱۰) دارای دامنه سازگاری اقلیمی گسترده بوده و بهتر از سایر گیاهان زراعی یکساله قادر به تحمل کم آبی است. توانایی آفتابگردان در تحمل دوره های کوتاه تنش کمبود آب با کاهش عملکرد در حد قابل قبول یک خصوصیت ارزشمند در مناطق خشک محسوب می شود (۳). نیاز آبی آفتابگردان از ۶۰۰ تا ۱۰۰۰ میلی متر بسته به اقلیم و طول دوره رشد متفاوت است (۱۶).

به اعتقاد اهدائی و وینز (۱۷) یکی از مهم ترین عوامل مؤثر در برنامه ریزی آبیاری، کارایی مصرف آب (WUE) یا مقدار ماده خشک تولیدی به ازای واحد آب مصرفی است که از عوامل تعیین کننده آن، عملکرد اقتصادی (عملکرد دانه)، عملکرد بیولوژیک و میزان آب مصرفی را می توان نام برد. به طور نسبی، در شرایط زراعی، افزایش کمبود آب سبب افزایش راندمان مصرف آب می شود. به عبارت دیگر در شرایط نزدیک به تنش کمبود آب، گیاه در مقایسه با شرایط آبی، نسبت

به میزان آب مصرف شده محصول بیشتری تولید می کند (۶). کرام و همکاران (۲۵) کارایی مصرف آب را در شرایط آبیاری کامل آفتابگردان ۰/۷۴ کیلوگرم در مترمکعب برآورد نموده و نشان دادند با کم آبیاری در اوایل گل دهی این مقدار کاهش یافته و در مراحل بعدی افزایش می یابد. به طوری که با کم آبیاری در اوایل تشکیل دانه به بالاترین مقدار رسید. در اغلب گیاهان زراعی بازده استفاده از آب بیشتر برای دانه، مربوط به بهبود زیست توده نیست بلکه عمدتاً مربوط به بهبود شاخص برداشت (HI) است. در بررسی ارقام جدید و قدیم اغلب گیاهان زراعی شاخص برداشت مسئول افزایش عملکرد بوده است (۲۷). ریچاردز و همکاران (۲۸) معتقدند شاخص برداشت در شرایط خشکی تابع مقدار آب استفاده شده پس از گرده افشانی بوده که هر چه بیشتر باشد شاخص برداشت نیز بیشتر خواهد بود.

در مناطق خشک و نیمه خشک دست یابی به ارقامی که در شرایط محدودیت آب و کم آبیاری تحمل بیشتری نشان داده و کاهش عملکرد کمتری داشته باشند، بسیار مهم است. به طوری که می توان از اتلاف منابع آب جلوگیری نمود و در عین حال در شرایط محدودیت آب عملکرد مطلوبی به دست آورد (۵). انتخاب مستقیم برای عملکرد معمولاً ساده ترین راه برای بهبود عملکرد و افزایش بازده استفاده از آب در گیاهان زراعی و در شرایط تنش کمبود آب می باشد. در این رابطه فیشر و مورر (۲۱) شاخص حساسیت به تنش (Stress Susceptibility Index, SSI) را معرفی کردند. هم چنین زلی و هامبلین (۳۰) شاخص تحمل به تنش (Tolerance Index, TOL) و نیز شاخص متوسط محصول دهی یا بهره وری (Mean Productivity, MP) را ارائه دادند. هر چه SSI و TOL کمتر باشد، نشان دهنده این است که گیاه مقاومت بیشتری نسبت به تنش دارد. انتخاب بر اساس TOL و SSI باعث انتخاب ژنوتیپ هایی می شود که در شرایط تنش عملکرد بالایی دارند ولی پتانسیل عملکردشان کم است (۲۰). انتخاب بر اساس MP باعث افزایش عملکرد در هر دو محیط می شود. البته در صورتی که هم بستگی عملکرد در شرایط تنش و بدون تنش

آبیاری در مرحله دانه‌بندی (I_4)، قطع آبیاری در دو مرحله غنچه‌دهی و دانه‌بندی (I_5) و قطع آبیاری در دو مرحله گل‌دهی و دانه‌بندی (I_6) بود. از چهار هیبرید آفتابگردان شامل آذرگل، آلستار (Allstar)، آلیسون (Alison) و یوروفلور (Euroflor) استفاده شد. آزمایش به صورت کرت‌های خرد شده، در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار انجام شد. عملیات کاشت به روش جوی پشته‌ای در تاریخ ۶ خردادماه با دست صورت گرفت. هر کرت آزمایشی شامل ۸ ردیف کاشت به طول ۶ متر، فاصله کاشت روی ردیف ۲۵ سانتی‌متر و فاصله بین ردیف‌ها ۶۰ سانتی‌متر در نظر گرفته شد. آماده‌سازی مزرعه، شامل شخم عمیق در پائیز سال قبل، شخم متوسط و دو مرحله دیسک‌زنی عمود بر هم در بهار بود. کودهای مورد نیاز بر اساس نتایج آزمایشگاه خاک‌شناسی و بر اساس توصیه کودی، به میزان ۲۰۰ کیلوگرم فسفات آمونیوم، ۱۰۰ کیلوگرم سولفات پتاسیم و ۱۵۰ کیلوگرم کود اوره در هکتار استفاده شد. تمام کودهای فسفردار و پتاس و یک سوم کود نیتروژن‌دار قبل از کاشت و مابقی آن در مرحله ۶ تا ۷ برگی به خاک اضافه شد. تمام کرت‌ها عاری از آفت و بیماری بوده و کنترل علف‌های هرز به‌طور کامل طی ۲ مرحله در دوره رشد رویشی با دست انجام شد. با تعیین تبخیر و تعرق گیاه مرجع (ET_0) به روش فائو-پنمن مونتیث و ضرایب گیاهی (K_c) در مراحل مختلف رشد، نیاز آبی گیاه (ET_{Crop}) در منطقه مورد آزمایش از رابطه ۱ تعیین شده (۱۱) و سپس با در نظر گرفتن بارندگی مؤثر، راندمان آبیاری (۶۰ درصد) و ۴۵ درصد تخلیه مجاز رطوبتی در منطقه توسعه ریشه برآورده شد (۱۶).

$$ET_{Crop} = K_c \times ET_0 \quad [1]$$

آبیاری با استفاده از لوله پلی‌اتیلن انجام و مقدار آب مصرفی در هر بار آبیاری با استفاده از کنتور کنترل گردید. تمام تیمارهای آزمایشی در دوران رشد رویشی تا مرحله غنچه‌دهی از آبیاری یک‌نواخت برخوردار بودند. به منظور تعیین عملکرد نهایی، در مرحله رسیدگی کامل از هر کرت آزمایشی، ۴ متر مربع برداشت و عملکرد بیولوژیک شامل وزن خشک تمام اندام‌های بالای

شدیداً منفی باشد، انتخاب براساس MP باعث کاهش عملکرد در شرایط تنش می‌شود (۳۰). فرناندز (۲۰) شاخص تحمل به تنش (Stress Tolerance Index, STI) و میانگین هندسی محصول‌دهی (Geometric Mean Productivity, GMP) را ارائه نمود. شاخص GMP در مقایسه با MP قدرت بیشتری دارد. بنابراین در صورت اختلاف زیاد بین عملکرد در شرایط مطلوب و عملکرد در شرایط تنش، گیاه نسبت به مقادیر آستانه‌ای حساسیت کمتری دارد. ژنوتیپ‌هایی که مقادیر STI آنها بالاتر است، هم تحمل به خشکی و هم پتانسیل عملکرد بالاتر دارند. در مطالعه غفاری (۷) روی ارقام آفتابگردان در شرایط تنش کمبود آب و بدون تنش، شاخص STI با شاخص برداشت هم‌بستگی مثبت و شاخص SSI با شاخص برداشت هم‌بستگی منفی داشت.

با توجه به اهمیت آب آبیاری در کشت تابستانه گیاهان، کمبود آب در این زمان و نیاز سایر محصولات زراعی به آب، اعمال کم آبیاری از طریق قطع آبیاری در مراحل از رشد زایشی که دارای حساسیت کمتری به کمبود آب می‌باشد از اهمیت خاصی برخوردار است. پژوهش حاضر به بررسی کارایی مصرف آب و تحمل خشکی ارقام جدید آفتابگردان در شرایط کم آبیاری آخر فصل پرداخته است.

مواد و روش‌ها

این پژوهش در سال زراعی ۱۳۸۶ در مزرعه تحقیقاتی دانشکده کشاورزی دانشگاه بوعلی سینای همدان با ارتفاع ۱۷۴۱/۵ متر از سطح دریا و مختصات عرض جغرافیایی $34^{\circ} 52'$ شمالی و طول جغرافیایی $48^{\circ} 32'$ شرقی و در یک خاک لوم رسی با اسیدیته ۷/۲ اجرا شد. منطقه مورد بررسی از مناطق نیمه‌خشک کشور با میانگین بارندگی ۳۳۳ میلی‌متر در سال و میانگین دمای ۲۴ درجه سانتی‌گراد در گرم‌ترین ماه سال بر اساس آمار ۵۵ ساله هواشناسی است. عوامل مورد بررسی شامل شش سطح آبیاری: آبیاری کامل (I_1)، کم آبیاری با قطع آبیاری در مرحله غنچه‌دهی (I_2)، قطع آبیاری در مرحله گل‌دهی (I_3)، قطع

و مقایسه میانگین‌های صفات در جدول ۲ آورده شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود اثر تیمارهای آبیاری و رقم بر عملکرد بیولوژیک در سطح ۱ درصد معنی‌دار است. بر این اساس بیشترین عملکرد بیولوژیک در بین تیمارهای آبیاری از آبیاری کامل با ۱۱۶۸۱/۷ کیلوگرم در هکتار به‌دست آمد. با اعمال کم‌آبیاری عملکرد بیولوژیک کاهش یافت. به‌طوری‌که کمترین کاهش نسبت به آبیاری کامل با قطع آبیاری در مرحله دانه‌بندی با ۱۰۷۸۴/۶ کیلوگرم در هکتار دیده شد. پس از آن تیمارهای دارای یک بار قطع آبیاری در مراحل غنچه‌دهی و گل‌دهی به ترتیب با ۸۹۰۸/۵ و ۸۷۷۸/۹ کیلوگرم در هکتار جای داشتند. کمترین مقدار نیز از تیمارهای دارای دو بار قطع آبیاری در مراحل غنچه‌دهی و دانه‌بندی به ترتیب با ۷۷۶۰/۶ و ۷۶۱۹/۰ کیلوگرم در هکتار حاصل شد.

در بین ارقام آفتابگردان، بیشترین عملکرد بیولوژیک از رقم یوروفلور با ۱۰۱۲۷/۱ کیلوگرم در هکتار به‌دست آمد (جدول ۲). پس از آن ارقام آلتستار و آذرگل به ترتیب با ۹۵۰۴/۸ و ۹۱۹۰/۷ کیلوگرم در هکتار جای داشتند. هم‌چنین کمترین مقدار از رقم آلیسون با ۸۱۹۹/۵ کیلوگرم در هکتار حاصل شد. در تحقیقات پرونتی (۲۶)، کاکس و جولیف (۱۴) و جیمنز و فررس (۲۳) شدت تولید ماده خشک آفتابگردان در تیمار آبیاری محدود، به‌طور معنی‌داری کمتر از شرایط آبیاری مطلوب بود. کاهش تجمع ماده خشک در شرایط کم‌آبیاری آفتابگردان توسط کرام و همکاران (۲۵) گزارش شد. آنها با اعمال کم‌آبیاری در اوائل و اواسط گل‌دهی و اوایل تشکیل دانه نتیجه گرفتند که تجمع نهایی ماده خشک در کم‌آبیاری اوائل گل‌دهی نسبت به سایر تیمارهای کم‌آبیاری و آبیاری کامل کمتر بود.

عملکرد اقتصادی

با توجه به نتایج حاصل از تجزیه واریانس عملکرد دانه یا اقتصادی اثر تیمارهای آبیاری و رقم در سطح ۱ درصد معنی‌دار

سطح خاک و عملکرد اقتصادی با اندازه‌گیری وزن کل دانه‌های هر تیمار محاسبه شد. برای محاسبه کارایی مصرف آب و شاخص برداشت از روابط زیر استفاده شد (۲۲، ۲۵ و ۳۵):

$$WUE = \frac{EY}{ET_{Crop}} \quad [۲]$$

$$HI = \frac{EY}{BY} \times 100 \quad [۳]$$

در این روابط WUE کارایی مصرف آب برحسب کیلوگرم در مترمکعب، EY عملکرد اقتصادی برحسب کیلوگرم در هکتار، ET_{Crop} نیاز آبی یا حجم آب مصرفی برحسب مترمکعب در هکتار، HI شاخص برداشت برحسب درصد و BY عملکرد بیولوژیک برحسب کیلوگرم در هکتار است.

هم‌چنین برای محاسبه شاخص‌های مقاومت به خشکی از روابط زیر استفاده شد (۲۰، ۲۱ و ۳۰):

$$SI = 1 - \left(\frac{\bar{Y}_S}{\bar{Y}_P} \right) \quad [۴]$$

$$SSI = \frac{1 - \left(\frac{Y_S}{Y_P} \right)}{SI} \quad [۵]$$

$$TOL = Y_P - Y_S \quad [۶]$$

$$MP = \frac{Y_S + Y_P}{2} \quad [۷]$$

$$STI = \frac{Y_S \times Y_P}{\bar{Y}_P^2} \quad [۸]$$

$$GMP = \sqrt{\bar{Y}_S \times \bar{Y}_P} \quad [۹]$$

در این روابط Y_S عملکرد دانه در شرایط تنش، Y_P عملکرد دانه در شرایط آبیاری کامل (بدون تنش)، \bar{Y}_S میانگین عملکرد در شرایط تنش و \bar{Y}_P میانگین عملکرد دانه در شرایط بدون تنش می‌باشد. تجزیه‌های آماری با استفاده از نرم‌افزار SAS انجام شد (۳۲). مقایسه میانگین داده‌ها با آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح ۵ درصد صورت گرفت.

نتایج و بحث

عملکرد بیولوژیک

نتایج حاصل از تجزیه واریانس عملکرد بیولوژیک در جدول ۱

جدول ۱. تجزیه واریانس عملکرد بیولوژیک، عملکرد اقتصادی، شاخص برداشت و کارایی مصرف آب ارقام آفتابگردان تحت تأثیر تیمارهای آبیاری

میانگین مربعات					
منابع تغییر	درجه آزادی	عملکرد بیولوژیک (کیلوگرم در هکتار)	عملکرد اقتصادی (کیلوگرم در هکتار)	شاخص برداشت (درصد)	کارایی مصرف آب (کیلوگرم در مترمکعب)
تکرار	۲	۵۴۹۸۴۶۱/۴**	۲۷۳۵۱۲/۴*	۰/۰۰۲**	۰/۰۱۸**
آبیاری	۵	۳۲۳۶۴۰۵۴/۶**	۸۱۴۹۸۲۱/۳**	۰/۰۰۵۱**	۰/۲۹۰**
خطای فرعی	۱۰	۲۰۳۰۳۱/۴	۵۲۱۷۷/۶	۰/۰۰۰۱	۰/۰۰۵
رقم	۳	۱۱۶۴۶۰۵۳/۸**	۲۲۵۱۴۷۶/۶**	۰/۰۰۱۴**	۰/۴۰۴**
آبیاری×رقم	۱۵	۷۶۰۷۳۰/۰ ^{ns}	۱۴۱۴۶۰/۹*	۰/۰۰۰۲ ^{ns}	۰/۰۷۱**
خطای اصلی	۳۶	۶۵۵۰۷۹/۱	۶۳۳۶۲/۱	۰/۰۰۰۳	۰/۰۰۳
ضریب تغییرات (%)	-	۸/۷۵	۶/۹۴	۴/۲۲	۶/۹۷

*: معنی دار در سطح احتمال ۵ درصد، **: معنی دار در سطح احتمال ۱ درصد

^{ns}: غیر معنی دار در سطح احتمال ۵ درصد

جدول ۲. مقایسه میانگین‌های عملکرد بیولوژیک، عملکرد اقتصادی، شاخص برداشت و کارایی مصرف آب ارقام آفتابگردان تحت تأثیر تیمارهای آبیاری

تیمار	عملکرد بیولوژیک (کیلوگرم در هکتار)	عملکرد اقتصادی (کیلوگرم در هکتار)	شاخص برداشت (درصد)	کارایی مصرف آب (کیلوگرم در مترمکعب)
آبیاری				
آبیاری کامل	۱۱۶۸۱/۷ ^a	۴۸۵۴/۰ ^a	۴۲ ^a	۰/۷۵ ^d
کم آبیاری در مرحله غنچه‌دهی	۸۹۰۸/۵ ^c	۳۵۷۴/۱ ^c	۴۰ ^b	۰/۶۶ ^e
کم آبیاری در مرحله گلدهی	۸۷۷۸/۹ ^c	۳۳۱۳/۲ ^d	۳۸ ^c	۰/۸۰ ^{cd}
کم آبیاری در مرحله دانه‌بندی	۱۰۷۸۴/۶ ^b	۴۳۵۵/۱ ^b	۴۰ ^b	۰/۹۶ ^b
کم آبیاری در مراحل غنچه‌دهی و دانه‌بندی	۷۷۶۰/۶ ^d	۲۹۲۰/۴ ^e	۳۸ ^c	۰/۸۵ ^e
کم آبیاری در مراحل گل‌دهی و دانه‌بندی	۷۶۱۹/۰ ^d	۲۷۵۵/۵ ^e	۳۶ ^c	۱/۰۹ ^a
رقم				
آذرگل	۹۱۹۰/۷ ^b	۳۵۲۷/۶ ^b	۳۸ ^b	۰/۶۷ ^d
آلستار	۹۵۰۴/۸ ^b	۳۶۷۴/۷ ^b	۳۸ ^b	۱/۰۱ ^a
آلیسون	۸۱۹۹/۵ ^c	۳۲۳۱/۳ ^c	۳۹ ^{ab}	۰/۸۰ ^c
یوروفلور	۱۰۱۲۷/۱ ^a	۴۰۸۱/۵ ^a	۴۰ ^a	۰/۹۴ ^b

در هر ستون میانگین‌های با یک حرف مشترک بر اساس آزمون دانکن از نظر آماری در سطح احتمال ۵ درصد اختلاف معنی دار ندارند.

کم آبیاری در مرحله شیری شدن دانه به دست آوردند. آنها گزارش کردند که عملکرد دانه با کاهش مقدار و تعداد آبیاری کاهش یافت. به طوری که کمترین عملکرد دانه از تیمار بدون آبیاری به دست آمد و کمبود آب در زمان گل‌دهی به طور معنی‌داری عملکرد بذر را کاهش داد. کرام و همکاران (۲۵) کاهش ۲۰ و ۱۵ درصدی عملکرد دانه را با کم آبیاری در اوایل و اواسط گل‌دهی آفتابگردان گزارش نمودند. هم‌چنین آنها کاهش معنی‌داری را از کم آبیاری مرحله دانه‌بندی در مورد عملکرد دانه مشاهده نکردند.

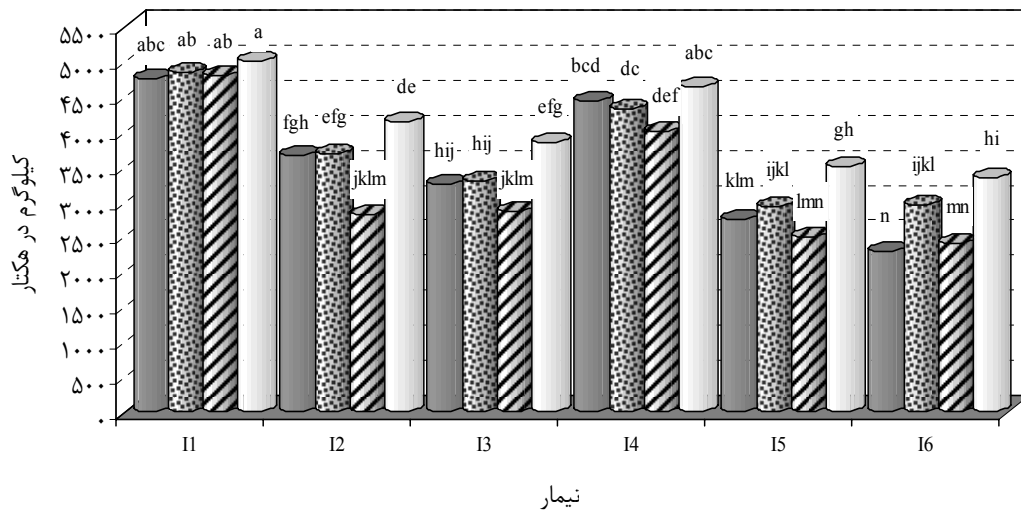
شاخص برداشت

بر اساس نتایج تجزیه واریانس صفت شاخص برداشت، اثر تیمارهای آبیاری و رقم در سطح ۱ درصد معنی‌دار شد. ولی اثرات متقابل آبیاری و رقم در سطح ۵ درصد معنی‌دار نبود (جدول ۱). در بین تیمارهای آبیاری، بیشترین شاخص برداشت (۴۲ درصد) از آبیاری کامل با ۴۲ درصد به دست آمد (جدول ۲). با اعمال کم آبیاری، شاخص برداشت کاهش یافت. کمترین کاهش با قطع آبیاری در مرحله غنچه‌دهی و قطع آبیاری در مرحله دانه‌بندی با شاخص برداشت ۴۰ درصد دیده شد. بیشترین کاهش با قطع آبیاری در مرحله گل‌دهی با شاخص برداشت ۳۸ درصد و هم‌چنین دو بار قطع آبیاری در مراحل غنچه‌دهی و دانه‌بندی و مراحل گل‌دهی و دانه‌بندی به ترتیب با شاخص برداشت ۳۸ و ۳۶ درصد اتفاق افتاد. در بین ارقام آفتابگردان، بیشترین شاخص برداشت به ارقام آلیسون (به ترتیب با ۴۰ و ۳۹ درصد) و مقدار کمتر به ارقام آلستار و آذرگل (۳۸ درصد) تعلق داشت.

علت کاهش شاخص برداشت، کاهش بیشتر عملکرد دانه نسبت به عملکرد بیولوژیک در شرایط تنش کمبود آب و بویژه در زمان گل‌دهی است. این نتیجه با نتایج سادراس و همکاران (۳۱)، سوریانو و همکاران (۳۳) و غفاری (۷) هماهنگی دارد. کاهش شاخص برداشت بر اثر تنش کمبود آب در مطالعات پرونتی (۲۶)، کاکس و جولیف (۱۴)، جیمنز و فررس (۲۳)،

هم‌چنین آثار متقابل آبیاری و رقم در سطح ۵ درصد معنی‌دار می‌باشد (جدول ۱). بیشترین عملکرد اقتصادی بین تیمارهای آبیاری از آبیاری کامل با ۴۸۵۴/۰ کیلوگرم در هکتار به دست آمد (جدول ۲). با اعمال کم آبیاری عملکرد اقتصادی کاهش یافت. کمترین کاهش در قطع آبیاری در مرحله دانه‌بندی با ۳۳۵۵/۱ کیلوگرم در هکتار اتفاق افتاد. تیمار قطع آبیاری در مرحله غنچه‌دهی با ۳۵۷۴/۱ کیلوگرم در هکتار در ردیف سوم و قطع آبیاری در مرحله گل‌دهی با ۳۳۱۳/۲ کیلوگرم در هکتار در جایگاه بعدی قرار گرفت. کمترین مقدار عملکرد نیز از دو بار قطع آبیاری در مراحل غنچه‌دهی و دانه‌بندی و مراحل گل‌دهی و دانه‌بندی به ترتیب با ۲۹۲۰/۴ و ۲۷۵۵/۵ کیلوگرم در هکتار حاصل شد. در بین ارقام آفتابگردان، بیشترین عملکرد اقتصادی از رقم یوروفلور با ۳۵۲۷/۶ کیلوگرم در هکتار به دست آمد (جدول ۲). ارقام آلستار و آذرگل به ترتیب با ۳۶۷۴/۷ و ۳۵۲۷/۶ کیلوگرم در هکتار پس از یوروفلور در جایگاه بعد قرار گرفتند. هم‌چنین کمترین مقدار از رقم آلیسون با ۳۲۳۱/۳ کیلوگرم در هکتار حاصل شد.

در بررسی اثرات متقابل آبیاری و رقم، بیشترین عملکرد اقتصادی بدون اختلاف معنی‌داری از همه ارقام با آبیاری کامل و هم‌چنین رقم یوروفلور با قطع آبیاری در مرحله دانه‌بندی به دست آمد (شکل ۱). کمترین مقدار نیز بدون اختلاف معنی‌داری از ارقام آذرگل و آلیسون با قطع آبیاری در مراحل گل‌دهی و دانه‌بندی و هم‌چنین رقم آلیسون با قطع آبیاری در مراحل غنچه‌دهی و دانه‌بندی حاصل شد. با توجه به کاهش عملکرد بیولوژیک با اعمال کم آبیاری، کاهش عملکرد دانه که جزئی از آن می‌باشد قابل توجه است. کاکس و جولیف (۱۴)، فررس و همکاران (۱۹)، کانور و سادراس (۱۳)، دی‌آندریا و همکاران (۱۵)، فلنت و همکاران (۲۲)، مظفری و همکاران (۸)، راضی و آساد (۳) و غفاری (۷) در بررسی واکنش آفتابگردان به کم آبیاری، کاهش عملکرد دانه را با اعمال کم آبیاری گزارش نمودند. گوکسوی و همکاران (۲۴) بیشترین عملکرد دانه را از آبیاری کامل، آبیاری محدود در مرحله غنچه‌دهی و ۶۰ درصد

شکل ۱. مقایسه میانگین اثرات متقابل صفت عملکرد اقتصادی در تیمارهای مختلف آبیاری (I₁ تا I₆) و ارقام مختلف آفتابگردان (آذرگل، آلستار، آلیسون و یوروفلور). میانگین‌های با یک حرف مشترک بر اساس آزمون دانکن از نظر آماری در سطح احتمال ۵ درصد اختلاف معنی‌دار ندارند.

آفتابگردان مطابقت دارد. به گزارش راضی و آساد (۳) با آبیاری محدود دوره گل‌دهی به میزان کمی کوتاه‌تر شد ولی زمان رسیدن فیزیولوژیک تحت تأثیر کم‌آبی به‌طور محسوسی کاهش یافت.

مقدار آب مصرفی

مقدار آب مصرفی در آبیاری کامل و با تأمین نیاز آبی در مراحل مختلف رشد گیاه برای ارقام آذرگل، یوروفلور، آلیسون و آلستار به ترتیب ۷۶۱۶، ۶۶۶۱، ۶۱۱۵ و ۵۷۰۶ مترمکعب در هکتار بود (جدول ۳). طبق گزارش فائو نیاز آبی آفتابگردان از ۶۰۰ تا ۱۰۰۰ میلی‌متر بسته به اقلیم و طول دوره رشد متفاوت است (۱۶). کمترین کاهش آب مصرفی با اعمال کم‌آبیاری در مرحله غنچه‌دهی حاصل شد. این امر به دلیل میزان تبخیر و تعرق کمتر و در نتیجه نیاز آبی کمتر محصول در این مرحله از رشد است. کمترین آب صرفه‌جویی شده در این حالت مربوط به رقم آلستار بود که رقمی زودرس و با طول دوره رشد کوتاه می‌باشد. آب صرفه‌جویی شده برای این ارقام به ترتیب ۱۴، ۲۳، ۱۷ و ۱۱ درصد بود.

بیشترین کاهش آب مصرفی با دو بار قطع آبیاری در مراحل گل‌دهی و دانه‌بندی به‌دست آمد. این موضوع می‌تواند به‌علت

دی‌آندریا و همکاران (۱۵)، راضی و آساد (۳) و رشدی و رضادوست (۴) نیز گزارش شد. این در حالی است که کرام و همکاران (۲۵) تغییر معنی‌داری را در شاخص برداشت آفتابگردان مشاهده نکردند.

طول دوره رشد

ارقام آذرگل، یوروفلور، آلیسون و آلستار با آبیاری کامل به ترتیب در زمان‌های ۱۱۰، ۱۰۳، ۹۹ و ۹۶ روز بعد از کاشت و با دریافت ۱۷۸۲، ۱۶۸۲، ۱۶۲۱ و ۱۵۷۳ درجه-روز رشد به مرحله رسیدگی فیزیولوژیک رسیدند. زمان برداشت به منظور کاهش رطوبت بذر ۱۴ تا ۱۵ روز بعد از رسیدن فیزیولوژیک کاهش بود (جدول ۳). با اعمال کم‌آبیاری، طول دوره رشد کاهش یافت. به طوری که با یک بار قطع آبیاری ۲ روز و با دوبار قطع آبیاری ۵ روز نسبت به آبیاری کامل کمتر بود. این امر نشان‌دهنده واکنش گیاه در جهت تکمیل و اتمام زودتر دوره رشد خود با افزایش مدت تنش کمبود آب است که واکنشی در جهت فرار از خشکی می‌باشد. این نتیجه با نتایج مظفری و همکاران (۸)، راضی و آساد (۳) و غفاری (۷) در مورد

جدول ۳. دوره رشد و آب مصرفی ارقام آفتابگردان در تیمارهای مختلف آبیاری

آب صرفه‌جویی شده (درصد)	مقدار آب مصرفی (مترمکعب در هکتار)	زمان برداشت (روز بعد از کاشت)	رسیدگی فیزیولوژیک		تیمار	
			روز بعد از کاشت	درجه-روز رشد		
-	۷۶۱۶	۱۲۵	۱۷۸۲	۱۱۰	آب‌یاری کامل	
-	۵۷۰۶	۱۱۰	۱۵۷۳	۹۶	آلستار	
-	۶۱۱۵	۱۱۴	۱۶۲۱	۹۹	آلیسون	
-	۶۶۶۱	۱۱۸	۱۶۸۲	۱۰۳	یوروفلور	
۱۴	۶۵۳۳	۱۲۳	۱۷۵۵	۱۰۸	آذرگل	کم‌آبیاری در
۱۱	۵۰۹۴	۱۰۸	۱۵۴۲	۹۴	آلستار	مرحله غنچه‌دهی
۱۷	۵۰۹۸	۱۱۲	۱۵۸۹	۹۷	آلیسون	
۲۳	۵۱۰۳	۱۱۶	۱۶۵۵	۱۰۱	یوروفلور	
۵۰	۳۷۹۸	۱۲۳	۱۷۵۵	۱۰۸	آذرگل	کم‌آبیاری در
۳۳	۳۸۱۱	۱۰۸	۱۵۴۲	۹۴	آلستار	مرحله گل‌دهی
۳۱	۴۲۲۱	۱۱۲	۱۵۸۹	۹۷	آلیسون	
۲۹	۴۷۶۲	۱۱۶	۱۶۵۵	۱۰۱	یوروفلور	
۲۵	۵۷۰۶	۱۲۳	۱۷۵۵	۱۰۸	آذرگل	کم‌آبیاری در
۳۳	۳۷۹۸	۱۰۸	۱۵۴۲	۹۴	آلستار	مرحله دانه‌بندی
۳۱	۴۲۰۵	۱۱۲	۱۵۸۹	۹۷	آلیسون	
۲۹	۴۷۵۰	۱۱۶	۱۶۵۵	۱۰۱	یوروفلور	
۳۹	۴۶۲۳	۱۲۰	۱۷۰۹	۱۰۵	آذرگل	کم‌آبیاری در
۴۴	۳۱۸۸	۱۰۵	۱۴۹۴	۹۱	آلستار	مراحل غنچه‌دهی
۴۸	۳۱۸۸	۱۰۹	۱۵۴۲	۹۴	آلیسون	و دانه‌بندی
۵۲	۳۱۹۳	۱۱۳	۱۶۰۴	۹۸	یوروفلور	
۵۰	۳۷۹۸	۱۲۰	۱۷۰۹	۱۰۵	آذرگل	کم‌آبیاری در
۶۷	۱۹۰۵	۱۰۵	۱۴۹۴	۹۱	آلستار	مراحل گل‌دهی
۶۲	۲۳۱۱	۱۰۹	۱۵۴۲	۹۴	آلیسون	و دانه‌بندی
۵۷	۲۸۵۲	۱۱۳	۱۶۰۴	۹۸	یوروفلور	

در مرحله غنچه‌دهی به‌دست آمد.

مقادیر کارایی مصرف آب در این پژوهش با مقادیر کارایی مصرف آب به‌دست آمده برای آفتابگردان توسط کانور و همکاران (۱۲)، رینالدی (۲۹) و کرام و همکاران (۲۵) مطابقت دارد. کرام و همکاران (۲۵) کارایی مصرف آب را در شرایط آبیاری کامل آفتابگردان 0.74 کیلوگرم در مترمکعب برآورد نمودند که با کم‌آبیاری در اوایل گل‌دهی به 0.71 کیلوگرم در مترمکعب کاهش و با کم‌آبیاری در اواسط گل‌دهی و اوایل تشکیل دانه به ترتیب به 0.76 و 0.83 کیلوگرم در مترمکعب افزایش یافت. افزایش کارایی مصرف آب آفتابگردان در شرایط تنش کمبود آب نسبت به آبیاری کامل توسط فلنت و همکاران (۲۲) نیز مورد تأیید قرار گرفته است. این در حالی است که استون و همکاران (۳۴) و گوکسوی و همکاران (۲۴) تغییرات معنی‌داری را گزارش نکردند.

با توجه به نتایج این پژوهش و سایر مطالعات چنین نتیجه می‌شود که هر نوع شرایط کم‌آبیاری و تنش کمبود آب موجب افزایش بازده استفاده از آب نمی‌شود. کارایی مصرف آب بیشتر، مربوط به کم‌آبیاری در مراحل پایانی رشد و بویژه دانه‌بندی است که ضمن صرفه‌جویی بیشتر در مصرف آب، عملکرد نیز کمتر تحت تأثیر قرار می‌گیرد.

مقاومت به خشکی

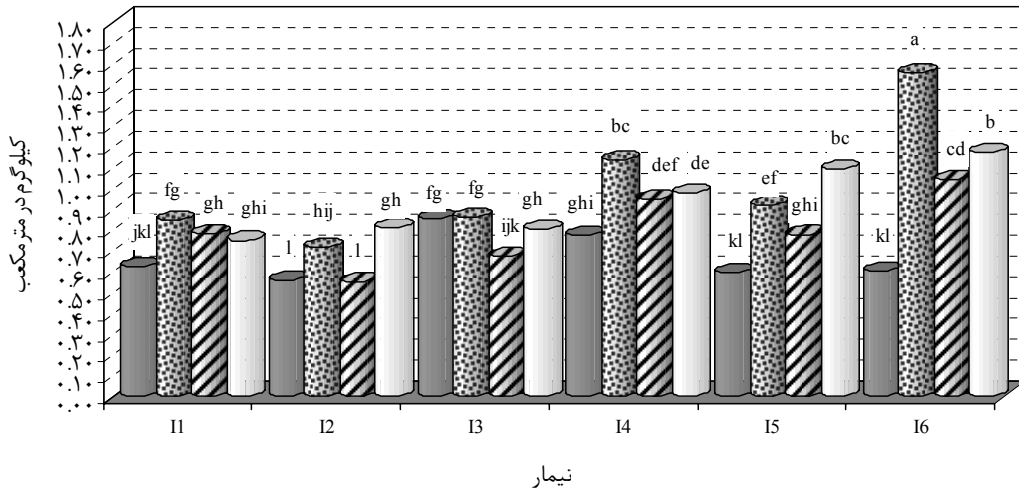
نتایج حاصل از محاسبه شاخص‌های SSI، TOL، MP، GMP و STI در شرایط مختلف کم‌آبیاری و رتبه‌بندی ژنوتیپ‌ها در جدول ۴ آورده شده است. مقادیر کمتر شاخص‌های SSI و TOL نشان‌دهنده حساسیت کمتر و تحمل بیشتر ژنوتیپ‌ها در شرایط تنش کمبود آب و موجب انتخاب ارقام با پتانسیل عملکرد بالا در این شرایط می‌شود. از طرفی مقادیر بیشتر سه شاخص دیگر (MP، GMP و STI) نشان‌دهنده تحمل بیشتر ژنوتیپ‌ها به تنش کمبود آب بوده و موجب انتخاب ارقام با پتانسیل عملکرد بالا هم در محیط تنش و هم در محیط بدون تنش می‌شود (۲۰). مقادیر Yp یا عملکرد در شرایط بدون تنش

بیشتر بودن تخییر و تعرق در این دوره و نیاز آبی زیاد محصول در این مراحل باشد. بیشترین آب صرفه‌جویی شده در این حالت مربوط به رقم آلستار می‌باشد. آب صرفه‌جویی شده برای ارقام مذکور به ترتیب ۵۰، ۵۷، ۶۲ و ۶۷ درصد بود.

با توجه به نیاز آبی کمتر و آب صرفه‌جویی شده بیشتر، کمترین مقدار آب مصرف شده در این طرح متعلق به رقم آلستار با دو بار قطع آبیاری در مراحل گل‌دهی و دانه‌بندی می‌باشد. در بررسی کرام و همکاران (۲۵) روی آفتابگردان، با کم‌آبیاری در اوایل و اواسط گل‌دهی و اوایل تشکیل دانه به ترتیب ۲۲، ۱۶ و ۹ درصد در مصرف آب صرفه‌جویی شد.

کارایی مصرف آب

نتایج حاصل از تجزیه واریانس صفت کارایی مصرف آب بر حسب کیلوگرم دانه در مترمکعب آب مصرفی در این طرح نشان داد اثر تیمارهای آبیاری و رقم، هم‌چنین آثار متقابل آبیاری و رقم در سطح ۱ درصد معنی‌دار است (جدول ۱). بر این اساس بیشترین کارایی مصرف آب در بین تیمارهای آبیاری با دو بار قطع آبیاری در مراحل گل‌دهی و دانه‌بندی به مقدار 1.09 کیلوگرم در مترمکعب به‌دست آمد (جدول ۲). پس از آن قطع آبیاری در مرحله دانه‌بندی با 0.96 کیلوگرم در مترمکعب جای داشت. کمترین مقدار نیز از قطع آبیاری در مرحله غنچه‌دهی با 0.66 کیلوگرم در مترمکعب حاصل شد. در بین ارقام آفتابگردان بیشترین کارایی مصرف آب متعلق به رقم آلستار با 1.01 کیلوگرم در مترمکعب بود (جدول ۲). رقم یوروفلور با 0.94 کیلوگرم در مترمکعب و رقم آیسون با 0.80 کیلوگرم در مترمکعب در رتبه‌های بعد قرار گرفتند. هم‌چنین کمترین مقدار با 0.67 کیلوگرم در مترمکعب مربوط به رقم آذرگل بود. در بررسی اثرات متقابل آبیاری و رقم مشخص شد بیشترین مقدار کارایی مصرف آب با 1.56 کیلوگرم در مترمکعب متعلق به رقم آلستار با دو بار قطع آبیاری در مراحل گل‌دهی و دانه‌بندی است (شکل ۲). کمترین مقدار نیز با 0.56 کیلوگرم در مترمکعب از ارقام آذرگل و آیسون با قطع آبیاری

شکل ۲. مقایسه میانگین اثرات متقابل صفت کارایی مصرف آب در تیمارهای مختلف آبیاری (I₁ تا I₆) و ارقام مختلف آفتابگردان (آذرگل)، آلستار، آلیسون و یوروفلور. میانگین‌های با یک حرف مشترک بر اساس آزمون دانکن از نظر آماری در سطح احتمال ۵ درصد اختلاف معنی‌دار ندارند.

مرحله غنچه‌دهی و مرحله گل‌دهی باعث شد رقم آذرگل با شاخص‌های MP، GMP و STI در رتبه سوم و با شاخص‌های SSI و TOL در رتبه دوم جای گیرد. از طرفی نیز یک بار قطع آبیاری در مرحله دانه‌بندی این رقم را با سه شاخص اول در رتبه دوم و با دو شاخص دیگر در رتبه اول قرار داد. کم‌ترین و حساس‌ترین رقم بر اساس تمام شاخص‌ها و در تمام شرایط کم‌آبیاری، رقم آلیسون بود. تنها با دو بار قطع آبیاری مراحل گل‌دهی و دانه‌بندی و با دو شاخص SSI و TOL این رقم جایگاه خود را به آذرگل داد.

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود شاخص‌های MP، GMP و STI از کارایی بیشتری در تعیین ارقام متحمل به خشکی برخوردار بوده و در این میان شاخص GMP از MP بهتر است. به اظهار فرناندز (۲۰) شاخص GMP در مقایسه با MP قدرت بیشتری دارد، بنابراین در صورت اختلاف زیاد بین عملکرد در شرایط مطلوب و عملکرد در شرایط تنش نسبت به مقادیر آستانه‌ای حساسیت کمتری دارد. غفاری (۷) در مطالعه خود با عنوان ارزیابی و انتخاب لاین‌های اینبرد آفتابگردان در شرایط نرمال و تنش خشکی گزارش نمود از بین شاخص‌های تحمل، شاخص STI کارایی بیشتری در شناسایی ارقام مقاوم به

برای ارقام یوروفلور، آلستار، آلیسون و آذرگل به ترتیب ۴۷۵۳/۴، ۴۸۱۱/۸، ۴۸۴۲/۸، ۵۰۰۸/۱ کیلوگرم در هکتار می‌باشد. نتایج نشان داد رقم یوروفلور بر اساس تمام شاخص‌های مورد بررسی و در همه مراحل کم‌آبیاری، هم‌چنین میانگین شرایط تنش متحمل‌ترین رقم به کمبود آب می‌باشد. این امر می‌تواند در ارتباط با پتانسیل عملکرد بالای این رقم قرار گیرد.

تنها در کم‌آبیاری مرحله دانه‌بندی و بر اساس شاخص‌های SSI و TOL رقم آذرگل این رتبه را کسب نمود. رقم آلستار بر اساس تمام شاخص‌ها و در شرایط دو بار قطع آبیاری و میانگین شرایط تنش پس از یوروفلور در رتبه دوم قرار داشت. این رقم با یک بار قطع آبیاری و بر اساس سه شاخص MP، GMP و STI در همین جایگاه و بر اساس دو شاخص SSI و TOL در رتبه سوم جای گرفت.

رقم آذرگل بر اساس تمام شاخص‌ها و در میانگین شرایط تنش کمبود آب، هم‌چنین دو بار قطع آبیاری در مراحل غنچه‌دهی و دانه‌بندی در رتبه سوم بود. با دو بار قطع آبیاری در مراحل گل‌دهی و دانه‌بندی این رقم به جز در شاخص MP در سایر شاخص‌ها رتبه آخر را کسب نمود. یک بار قطع آبیاری در

جدول ۴. شاخص‌های خشکی ارقام آفتابگردان در مراحل مختلف کم‌آب‌باری (I₂ تا I₆) و میانگین شرایط تنش کمبود آب (M)

تیمار	SSI		TOL		MP		GMP		STI	
	رتبه	مقدار	رتبه	مقدار	رتبه	مقدار	رتبه	مقدار	رتبه	مقدار
I ₂	آذرگل	۰/۸۶	۲	۱۰۸۱/۱	۲	۴۲۱۲/۹	۳	۴۱۷۸/۱	۳	۰/۷۴
	آلستار	۰/۹۱	۳	۱۱۶۶/۰	۲	۴۲۵۹/۸	۲	۴۲۱۹/۷	۲	۰/۷۶
	آلیسون	۱/۵۸	۴	۲۰۰۳/۴	۴	۳۸۱۰/۱	۴	۳۶۷۶/۱	۴	۰/۵۷
	یوروفلور	۰/۶۶	۱	۸۶۹/۱	۱	۴۵۷۳/۶	۱	۴۵۵۲/۹	۱	۰/۸۸
I ₃	آذرگل	۱/۲۰	۲	۱۴۹۸/۶	۲	۴۰۰۴/۱	۳	۳۹۳۳/۴	۳	۰/۶۶
	آلستار	۱/۲۱	۳	۱۵۴۸/۴	۲	۴۰۶۸/۶	۲	۳۹۹۴/۳	۲	۰/۶۸
	آلیسون	۱/۵۴	۴	۱۹۵۴/۰	۴	۳۸۳۴/۸	۴	۳۷۰۸/۲	۴	۰/۵۸
	یوروفلور	۰/۸۸	۱	۱۱۱۶/۳	۱	۴۴۲۷/۰	۱	۴۳۸۸/۷	۱	۰/۸۲
I ₄	آذرگل	۰/۲۴	۱	۳۰۵/۶	۱	۴۶۰۰/۶	۲	۴۵۹۸/۱	۲	۰/۹۰
	آلستار	۰/۴۰	۳	۵۱۵/۶	۳	۴۵۸۵/۰	۳	۴۵۷۷/۷	۳	۰/۸۹
	آلیسون	۰/۶۳	۴	۸۰۴/۸	۴	۴۴۰۹/۴	۴	۴۳۹۱/۰	۴	۰/۸۲
	یوروفلور	۰/۲۸	۲	۳۶۹/۸	۲	۴۸۲۳/۲	۱	۴۸۱۹/۷	۱	۰/۹۹
I ₅	آذرگل	۱/۶۰	۳	۲۰۰۷/۳	۳	۳۷۴۹/۸	۳	۳۶۱۲/۹	۳	۰/۵۵
	آلستار	۱/۴۹	۲	۱۹۰۲/۲	۲	۳۸۹۱/۷	۲	۳۷۷۳/۶	۲	۰/۶۰
	آلیسون	۱/۸۳	۴	۲۳۲۲/۹	۴	۳۶۵۰/۳	۴	۳۴۶۰/۶	۴	۰/۵۱
	یوروفلور	۱/۱۴	۱	۱۵۰۲/۰	۱	۴۲۵۷/۱	۱	۴۱۹۰/۳	۱	۰/۷۵
I ₆	آذرگل	۱/۹۶	۴	۲۴۶۲/۵	۴	۳۵۲۲/۲	۳	۳۲۹۹/۹	۴	۰/۴۶
	آلستار	۱/۴۷	۲	۱۸۷۷/۱	۲	۳۹۰۴/۲	۲	۳۷۸۹/۷	۲	۰/۶۱
	آلیسون	۱/۸۹	۳	۲۳۹۷/۸	۳	۳۴۰۸/۲	۴	۳۴۰۸/۲	۳	۰/۴۹
	یوروفلور	۱/۲۵	۱	۱۶۵۶/۸	۱	۴۰۹۶/۸	۱	۴۰۹۶/۸	۱	۰/۷۱
M	آذرگل	۱/۱۷	۳	۱۴۷۱/۰	۳	۴۰۱۷/۹	۳	۳۹۲۴/۵	۳	۰/۶۶
	آلستار	۱/۱۰	۲	۱۴۰۱/۸	۲	۴۱۴۱/۸	۲	۴۰۷۱/۰	۲	۰/۷۱
	آلیسون	۱/۴۹	۴	۱۸۹۶/۶	۴	۳۸۶۳/۵	۴	۳۷۲۸/۸	۴	۰/۶۰
	یوروفلور	۰/۸۴	۱	۱۱۱۲/۰	۱	۴۴۵۲/۱	۱	۴۴۰۹/۷	۱	۰/۸۳

خشکی دارد. در مجموع شاخص‌های GMP و STI برای بررسی در مطالعات آینده معرفی می‌گردد.

نتیجه‌گیری

به‌طور کلی نتایج نشان داد کم‌آبایی بر عملکرد، شاخص برداشت، کارایی مصرف آب و تحمل خشکی ارقام آفتابگردان اثر داشته است. بیشترین عملکرد بیولوژیک از آبیاری کامل و سپس قطع آبیاری در مرحله دانه‌بندی و در بین ارقام آفتابگردان از رقم یوروفلور به‌دست آمد. بیشترین عملکرد اقتصادی از همه ارقام با آبیاری کامل، هم‌چنین رقم یوروفلور با قطع آبیاری در مرحله دانه‌بندی به‌دست آمد. بیشترین شاخص برداشت متعلق به آبیاری کامل و پس از آن قطع آبیاری در مرحله غنچه‌دهی و قطع آبیاری در مرحله دانه‌بندی بود. در بین ارقام، بیشترین شاخص برداشت به ارقام یوروفلور و آلیسون و مقدار کمتر به ارقام آلتار و آذرگل تعلق داشت.

طول دوره رشد با یک بار قطع آبیاری ۲ روز و با دوبار قطع آبیاری ۵ روز نسبت به آبیاری کامل کمتر بود. کمترین کاهش آب مصرفی با اعمال کم‌آبایی در مرحله غنچه‌دهی حاصل شد و کمترین آب صرفه‌جویی شده در این حالت مربوط به رقم آلتار بود. بیشترین کاهش آب مصرفی با دو بار قطع آبیاری در مراحل گل‌دهی و دانه‌بندی به‌دست آمد و بیشترین آب صرفه‌جویی شده در این حالت مربوط به رقم آلتار است.

منابع مورد استفاده

۱. اسماعیلی، م. و ا. گلچین. ۱۳۸۳. تحلیل اقتصادی کم‌آبایی و تأثیر آن بر عملکرد دانه و میزان روغن دو رقم آفتابگردان. مجله دانش کشاورزی ۱۵(۱): ۱۲۱-۱۳۵.
۲. توکلی، ع. ۱۳۸۵. مدیریت کم‌آبایی و بهینه‌سازی مصرف نیتروژن در تولید گندم الموت. مجله دانش کشاورزی ۱۶(۲): ۱۱۵-۱۲۷.
۳. راضی، ه. و م. آساد. ۱۳۷۷. ارزیابی تغییرات صفات مهم زراعی و معیارهای سنجش تحمل به خشکی در ارقام آفتابگردان. مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی ۲(۱): ۳۱-۴۳.
۴. رشدی، م. و س. رضادوست. ۱۳۸۳. بررسی اثرات سطوح مختلف آبیاری بر خصوصیات کمی و کیفی ارقام آفتابگردان. مجله علوم کشاورزی ایران ۳۶(۵): ۱۲۴۱-۱۲۵۰.

در بررسی آثار متقابل آبیاری و رقم مشخص شد که بیشترین کارایی مصرف آب متعلق به رقم آلتار با دو بار قطع آبیاری در مراحل گل‌دهی و دانه‌بندی است. کمترین مقدار نیز از ارقام آذرگل و آلیسون با قطع آبیاری در مرحله غنچه‌دهی به‌دست آمد. رقم یوروفلور بر اساس تمام شاخص‌های مقاومت به خشکی متحمل‌ترین رقم به کمبود آب بود. این امر می‌تواند در ارتباط با پتانسیل عملکرد بالای این رقم قرار گیرد. کم‌تحمل‌ترین و حساس‌ترین رقم بر اساس تمام شاخص‌ها و در تمام شرایط کم‌آبایی، رقم آلیسون بود.

از بین شاخص‌های مقاومت، کارایی بیشتر شاخص‌های GMP و STI برای بررسی در مطالعات آینده مورد تأیید قرار می‌گیرد. در مجموع کم‌آبایی در مرحله دانه‌بندی دارای کمترین اثر منفی بر عملکرد و شاخص برداشت بوده و از نظر کارایی مصرف آب نیز مناسب می‌باشد. هم‌چنین رقم یوروفلور ضمن دارا بودن بالاترین عملکرد، تحمل خشکی و شاخص برداشت از کارایی مصرف آب مناسبی نیز برخوردار است.

سپاسگزاری

بدین وسیله از معاونت محترم پژوهشی، مسئول مزرعه پژوهشی دانشگاه بوعلی سینا و کلیه عزیزانی که در اجرای این طرح پژوهشی کمک نموده‌اند تقدیر و تشکر می‌گردد.

۵. سالمی، ح. و د. افیونی. ۱۳۸۴. اثر تیمارهای کم‌آبیاری بر عملکرد و اجزای عملکرد دانه ارقام جدید گندم. مجله علوم کشاورزی و منابع طبیعی ۱۲(۳): ۲۰-۱۱.
۶. شبیری، س.، ک. قاسمی گلعدانی، ا. گلچین و ج. صبا. ۱۳۸۵. تأثیر میزان آب آبیاری بر فنولوژی و عملکرد سه رقم نخود (*Cicer arietinum* L.). مجله دانش کشاورزی ۱۶(۲): ۱۳۷-۱۴۷.
۷. غفاری، م. ۱۳۸۶. ارزیابی و انتخاب لاین‌های اینبرد آفتابگردان در شرایط نرمال و تنش خشکی. مجله نهال و بذر ۲۳(۴): ۶۳۳-۶۴۹.
۸. مظفری، ک.، ی. عرشی و ح. زینالی خانقاه. ۱۳۷۵. بررسی اثر تنش خشکی در برخی از صفات مورفوفیزیولوژیکی و اجزای عملکرد آفتابگردان (*Helianthus annuus* L.). مجله نهال و بذر ۱۲(۳): ۲۴-۳۳.
۹. نوریجو، ا.، ف. عباسی، م. بقایی کیا و ع. جدایی. ۱۳۸۵. تأثیر کم‌آبیاری بر کمیت و کیفیت چغندر قند در منطقه میاندوآب. مجله چغندر قند ۲۲(۲): ۵۳-۶۶.
۱۰. هاشمی دزفولی، ا.، ع. کوچکی و م. بنایان اول. ۱۳۷۷. افزایش عملکرد گیاهان زراعی. جلد اول، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد.
11. Allen, R.G., L.S. Pereira, D. Raes and M. Smith. 1998. Crop Evapotranspiration: Guidelines for Computing Crop Water Requirements. FAO Irrigation and Drainage Paper No. 56. FAO, Rome, Italy.
12. Connor, D.J., T.R. Jones and J.A. Palta. 1985. Response of sunflower to strategies of irrigation. I. Growth, yield and the efficiency of water use. Field Crops Res. 10: 15-36.
13. Connor, D.J. and V.O. Sadras. 1992. Physiology of yield expression in sunflower. Field Crops Res. 30: 333-389.
14. Cox, W.J. and J.P. Jollief. 1986. Growth and yield of sunflower and soybean under soil water deficits. Agron. J. 78: 226-230.
15. D'Andria, R., F.Q. Chiaranda, V. Magliulo and M. Mori. 1995. Yield and soil water uptake of sunflower sown in spring and summer. Agron. J. 87: 1122-1128.
16. Doorenbos, J. and A.H. Kassam. 1979. Yield response to water. FAO Irrigation and Drainage Paper No. 33. FAO, Rome, Italy.
17. Ehdaie, B. and J.G. Waines. 1993. Variation in water-use efficiency and its components in wheat: I. Well watered pot experiment. Crop Sci. 33: 294-299.
18. English M.J., J.T. Musick and V.V.N. Murty. 1990. Deficit irrigation. pp: 631-663. In: G.J. Hoffman, T.A. Howell, and K.H. Solomon (Eds.), Management of Farm Irrigation Systems. ASAE Monograph No. 9, American Society of Agricultural Engineers. St. Joseph, MI.
19. Fereres, E., C. Gimenez and J.M. Fernandez. 1986. Genetic variability in sunflower cultivars under drought I. Yield relationships. Aust. J. Agric. Res. 37: 573-582.
20. Fernandez, G.C.J. 1992. Effective selection criteria for assessing plant stress tolerance. Proceedings of the International Symposium on Adaptation of Vegetables and other Food Crops in Temperature and Water Stress. Taiwan, pp. 257-270.
21. Fisher, R.A. and R. Maurer. 1978. Drought resistance in spring wheat, cultivar, I grain yield responses. Aust. J. Agric. Res. 29: 897-912.
22. Flénet, F., A. Bouniols and C. Saraiva. 1996. Sunflower response to a range of soil water contents. Eur. J. Agron. 5: 161-167.
23. Gimenez, C. and E. Fereres. 1986. Genetic variability in sunflower cultivars under drought. II. Growth and water relations. Aust. J. Agric. Res. 37: 583-597.
24. Göksoy, A.T., A.O. Demir, Z.M. Turan and N. Dagustu. 2004. Responses of sunflower (*Helianthus annuus* L.) to full and limited irrigation at different growth stages. Field Crops Res. 87: 167-178.
25. Karam, F., R. Lahoud, R. Masaad, R. Kabalan, J. Breidi, C. Chalita and Y. Roupheal. 2007. Evapotranspiration, seed yield and water use efficiency of drip irrigated sunflower under full and deficit irrigation conditions. Agric. Water Manag. 90: 213-223.
26. Prunty, L. 1983. Soil water and population influence on hybrid sunflower yield and uniformity of stand. Agron. J. 75: 745-749.
27. Richards, R.A., C. Lopez-Castaneda, H. Gomez-Macpherson and A.G. Condon. 1993. Improving the efficiency of water use by plant breeding and molecular biology. Irrig. Sci. 14: 93-104.
28. Richards, R.A., G.J. Rebetzke, A.G. Condon and A.F. van Herwaarden. 2002. Breeding opportunities for increasing

- the efficiency of water use and crop yield in temperate cereals. *Crop Sci.* 42: 111–121.
29. Rinaldi, M. 2001. Application of EPIC model for irrigation scheduling in southern Italy. *Agric. Water Manag.* 49: 185–196.
30. Rosielle, A.A. and J. Hamblin. 1981. Theoretical aspects of selection for yield in stress and non-stress environments. *Crop Sci.* 21: 943–946.
31. Sadras, V.O., D.J. Connor and D.M. Whitfield. 1993. Yield, yield components and source-sink relationships in water stressed sunflower. *Field Crops Res.* 31: 27–39.
32. SAS Institute Inc., 1996. SAS/STAT Software: Changes and Enhancements through Release 6. 11. SAS Institute Inc., Cary, NC, pp. 1–1104.
33. Soriano, M. A., F. Orgaz, F.J. Villalobos and E. Fereres. 2004. Efficiency of water use of early plantings of sunflower. *Eur. J. Agron.* 21: 465–476.
34. Stone, L.R., A.J. Schlege, R.E. Gwin and A.H. Khan. 1996. Response of corn, grain sorghum, and sunflower to irrigation in the high plains of Kansas. *Agric. Water Manag.* 30: 251–259.
35. Viets, F.G. 1962. Fertilizer and the efficient use of water. *Adv Agron.* 14: 223–264.